

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕДИН НЕНОРМАТИВЕН ФОРМООБРАЗОВАТЕЛЕН МОДЕЛ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

КРАСИМИРА ЧАКЪРОВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

krasian@uni-plovdiv.bg

Изследването е посветено на една специфична група отрицателни глаголни форми за относителна следходност, при образуването на които негирацията маркер е поставен преди пълнозначния (или втория спомагателен) глагол, а не в начална позиция (срв.: *цях да не забележа, щеше да не си (различен), цял съм да не се съглася, цяха да не зависят, щели да не вземат, цял бил да не докосва* и др. вм. норм. *нямаше да забележа, нямаше да си (различен), нямало да се съглася, нямаше да зависят, нямало да вземат*). Прави впечатление, че подобни форми не са засвидетелствани в повечето от системните български граматики, но се срещат в съвременната устна и писмена речева практика. Основните задачи на лингвистичния анализ са: 1) да се потърсят причините за наблюдаваното отклонение от нормативния модел за образуване на относителни следходни отрицателни форми, като се характеризират контекстовите условия, в които те се използват; 2) да се даде отговор на въпроса какъв е статутът им в глаголната система (варианти или девианти). В хода на научното описание е използван и анкетният метод, чрез който се представя надеждна информация за отношението на езиковите носители към разглежданите вербални образувания.

Ключови думи: отрицателни глаголни форми; относителна следходност; нормативност; словоред; български език

OBSERVATIONS ON A NON-NORMATIVE FORMATION PATTERN IN CONTEMPORARY BULGARIAN

KRASIMIRA CHAKAROVA

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV

krasian@uni-plovdiv.bg

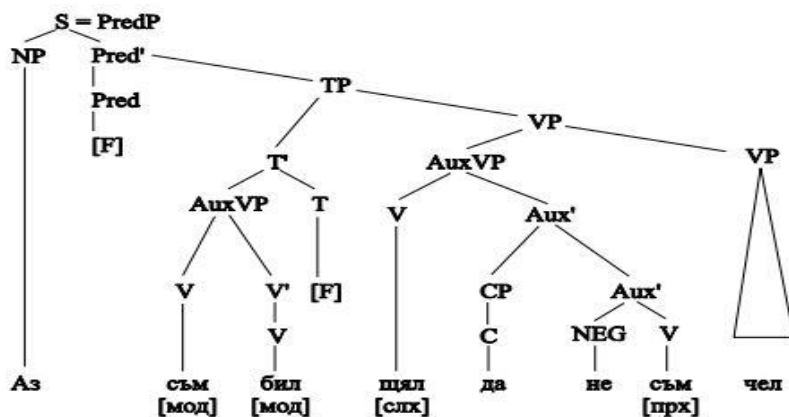
The study examines a group of negative verb forms denoting relative posteriority, in which the negation marker is placed before the full (or second auxiliary) verb rather than in the initial position: compare the examples *цях да не забележа; щеше да не си (различен); цял съм да не се съглася; цяха да не зависят; щели да не вземат; цял бил да не докосва*, etc., with the normative pattern: *нямаше да забележа, нямаше да си (различен), нямало да се съглася, нямаше да зависят, нямало да вземат*. Notably, such forms are rarely discussed in systematic Bulgarian grammars but are

observed in contemporary oral and written communication. The study aims to: 1) identify the reasons for this deviation from the normative formation of verb forms describing relative posteriority by analysing the linguistic contexts in which these forms occur; 2) determine their status within the verb system (whether they represent acceptable variants or deviations). The analysis also incorporates survey data, providing insights into native speakers' attitudes towards the studied verb forms.

Keywords: negative verb forms; relative posteriority; normativity; word order; Bulgarian language

Настоящият текст е продължение на предишно наше изследване върху функционирането на негативните футурни форми в съвременния български език (вж. Чакърова/Chakarova 2023). Вниманието ни е насочено към една непроучена група отрицателни глаголни образувания за относителна следходност, при които се наблюдава словоредна аномалия: негиращият маркер не се намира в начална позиция, а пред пълнозначния (или втория спомагателен) глагол (срв.: *щях да не разбера, щяла да не бъде (тъжна)* и др. под.)¹. Самото съществуване на такива образувания на пръв поглед хвърля сянка на съмнение върху идеята за действащата в нашия език тенденция към фиксираност на словоредата – един от формалните признаци на граматикализацията (вж. Ницолова/Nitsolova 2012: 56) в рамките на морфологичната категория, наречена от И. Куцаров статус².

Както вече беше споменато, отрицателните форми с ненормативен словоред³ не са били обект на проучване в българистичната литература. Независимо че се срещат в спонтанната реч, те не намират място в описанията на системата от следходни темпорални форми в граматиките на българския език. Изключение в това отношение е „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ на Й. Пенчев (вж. Пенчев/Penchev 1998), където при представянето (чрез дървовиден структурен модел) на групите спомагателни глаголи (AUXVP)⁴ авторът дава за пример следното просто изречение:



(Пенчев/Penchev 1998: 56)

По отношение на отрицанието (NegP) на сказуемната част той отбелязва: „Отрицателната частица „не“ може да бъде в зададената позиция – например: *щях да не чета* (**не щях да чета* – *нямаше да чета*), но може и да се мести пред предходните спомагателни глаголи, срв.: *Щял съм да не чета* – *Не съм щял да чета*“ (Пенчев/Penchev, пак там). Би могло да се заключи, че според изследователя става дума за словоредни варианти на отрицанието.

В своя статия, посветена на дубитативната парадигма в съвременния български език, К. Алексова също дава пример за отрицателна форма с нетипична позиция на частицата *не*: *щели сме били да не сме*, но допълва, че на този етап въпросът „как се възприемат и дали се срещат“ такива изказвания „както в писмената, така и в устната реч“, остава отворен⁵ (вж. Алексова/Aleksova 2015: 46).

Споменатите факти в голяма степен мотивират нашия интерес към темата. Поставяме си две основни цели: 1) да анализираме причините за подобно отклонение от нормативния модел за образуване на относителни следходни отрицателни форми; 2) да дадем отговор на въпроса какъв е статутът на разглежданите образувания в българската глаголна парадигма. Могат ли те да се интерпретират като варианти, семантично еквивалентни на аналитичните форми с начален отрицателен компонент? От друга страна, смятаме за съществена задача да потърсим информация за нагласите на езиковите носители към употребата на примери от разглеждания тип в съвременната речева практика.

1. Формално-семантична характеристика и функционални особености на отрицателните глаголни образувания със словоредна аномалия

Преди да представим отличителните особености на интересуващите ни глаголни образувания, се налага да уточним, че те се срещат спорадично в езиковата практика⁶, и то предимно в разговорната реч и в онлайн източници, които нямат официален характер. При обработката на експерпирания материал бяха обособени следните формални разновидности:

а) Непреизказни форми за бъдеще относително време⁷ в индикатив: *Как у един финансист живее душата на.....което е по-правилно, ако списвашите, бяха чели и учили в часовете по български щяха да не се излагат* (коментар в <https://dnes.dir.bg/>⁸, 21.11.2018); *Сигурно преданите фенове спокойно щяха да не забележат още 2 години да си концертира...* (<https://clubz.bg/>, 15.07.2022); *Ако знаех, че пак ще се ядете щях да не пускам темата* (от форум в <https://www.e-kak.info/>); [...] *много от тези, които щяха да ме последват, щяха да не одобрят или да разберат погрешно избора ми* (из интервю с Нефа, <https://bg.wikipedia.org/wiki/Нефа>); *Правенето на пакета за Остин означаваше, че стартовата спецификация на VF-24 щеше да не е толкова напреднала, колкото би могла* (М. Димов, <https://clubs1.bg/>, 02.02.2024) и др.

б) Непреизказни форми за бъдеще относително резултативно време в индикатив: *Аз не смятам, че репродуктивните проблеми са нещо срамно, защото ако смятах така до сега сигурно **щях да не съм предприела** никакви стъпки в търсенето на проблема* (от форум в <http://www.zachatie.org/>); ***Щяхте да не сте вкарали гол** и да сте на последно място и какво?* (от форум в <https://forum.gong.bg/>, 18.12.2009); *Може би, в цикъл лекции, семинари и сесии, те **щяха да не са се виждали**, но ...* (<https://bgk.halowedga.ming.com/>); *Преди това всички които са били с такъв случай **щяха да не бъдат пуснати** никога да припарят* (<https://frognews.bg/>, 09.12.2021) и др.

в) Непреизказни форми за бъдеще относително време (нерезултативно и резултативно) в конклузив: *Според него евентуален по-малък дефицит в бюджета вероятно е **щял да не стимулира** допълнително инфлацията* (Й. Йовчева, <https://darik.bg/>, 10.09.2021); *Всъщност, става ясно, че този кадър за малко е **щял да не види** бял свят* (Г. Димитрова, <https://www.graziaonline.bg/>, 25.11.2022); *Светльо, тя и да е била надрусана, едва ли е **щяла да не бъде забелязана от Петър*** (от форум в <https://kacauka.com/>, 21.12.2009); *Хората, които първоначално са останали на място, може би **са щели да не успеят да избягат по-късно** [...]* (Е. Василева, <https://www.dnes.bg/>, 15.06.2017), *Но не са били и много малко защото и византийците не се осмеляват да ги нападнат (ако са били 5-6 000 **са щели да не ги бавят 3-4 дена**)* (<https://www.forumnauka.bg/>, 03.04.2011); *А Русия с помощта на безродниците русофили е **щяла да не направи** Задушайска губерния* (<https://fakti.bg/>, 01.09.2018) и др.

г) Преизказни форми на бъдеще относително време в индикатив: *Отговори, че не искала да ме изгуби, **щял съм да не се съглася** да тръгна с нея* (<https://ezine.bg/>); *100 хиляди служители **щели да не публикуват** имуществото си* (Е. Христов, цит. по <https://vestnikstroitel.bg/>); *Когато замина извън София, той започна да пише на Лари, мен и Джо някакви глупости, че не сме го търсили и че **щял да не ни отразява*** (<http://spodeli.net/>); *Към този момент отсъства съдия Петя Колева (затова слагат Росенова), но в законовия срок, в който съдът е имал право да се произнесе, тя вече **щяла да не е в отпуск*** (<https://clubz.bg/>, 02.03.2017); *Щял той да опрости дълговете на гърчулята, **щял да не се съобразява** с договорките за рестрикции... тая парцалена кукла!* (<https://fakti.bg/>) и др.⁹

д) Преизказни форми на бъдеще относително време в конклузив (дубитативно бъдеще относително време)¹⁰: *Нищо не разбрах !!! Нали има контра и русняците бегат обезумели от страх? На кого **щял бил да не се предава Харков?*** (форум в <https://m.dnes.bg/>); ***Щял бил да не дава пет пари чак до 20 януари.** Дотогава Буш щял да дава пет пари, ама и Буш си траел* (коментар в <http://old.segabg.com/>); *Путин **щял бил да не пуца** американските сенатори, като че ли те умрат, да посещават ненавижданата „империя на злото“!* (от форум в <https://dnes.dir.bg/>, 20.03.2014); *голям праз че **щели били да не ни приемат** в шенген* (от форум в <https://m.dnes.bg/>);

тая времянка съвсем е изпушила ... Сега на бил щял да „не позволява“..?!?! (форум в <https://m.dnes.bg/>) и др.

Както се вижда, относителните следходни негативни форми с нетипичен словоред се изменят в рамките на морфологичните категории наклонение, вид на действието¹¹, вид на изказването¹², залог¹³. При образуването им не се наблюдават аспектуални рестрикции – използвани са различни във видо отношение пълнозначни глаголи (безпредставъчни имперфективи, перфективи и итеративи). В семантично отношение разглежданите образувания са еквивалентни на формите с **няма** (*нямаше да чета, нямало да чета* и др.).

От изключителна важност е въпросът какви са причините, поради които носителите на българския език използват подобни форми. По наше мнение най-съществената причина е стремежът да се избегне двусмислицата (когато се използва отрицание с **не**) – срв.: (*не щях да дойда* (= *нямаше да дойда*, но и *не исках да дойда*). Преместването на **не** пред пълнозначния глагол в аналитичната форма е сполучлив начин да се постигне еднозначност (наред с нормативната употреба на отрицателния безличен спомагателен глагол **няма**).

Ще допълним и това, че формите с нетипичен словоред на **не** могат да бъдат предпочетени и поради влияние на определени контекстови условия. Става дума за следните изреченски структури:

а) Сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени за условие, като в случая можем да говорим за проява на езикова аналогия, тъй като в същите изречения се употребяват твърде често и положителните форми на футурум претерити или футурум екзактум претерити – срв.: *Ако бяха нелепи случайности, те щяха да не зависят от никакви събития и поведения на лицата в болницата* (<https://euronewsbulgaria.com>, 01.10. 2021); *Аз не съм лекар, но знам, че е така. Ако бях на твое място щях да не давам АБ, докато не се консултирам с друг лекар* (<https://www.bg-mam ma.com/>); *Ако календарът не правеше тази малка корекция на всеки четири години, той постепенно щеше да не съответства на сезоните* (<https://spisanie8.bg/>, 26.02. 2024); *Ако беше здрава психически, щеше да не мислиш за болести, смърт и тем подобни* (<http://spodeli.net/>); *Ако аз и човекът до мен имахме себеуважение: [...] Щяхме да не се самобичуваме за всичко, което не сме* (<https://www.vanesavidenova.com/>, 23.07.2020); *Ако строителите са били започнали строежа на друга знаменателна дата, например на 2 февруари, със сигурност са щели да не бързат [...]* (от форум в <https://old.segabg.com/>, 27.1.2015).

б) Сложни изречения, в които се наблюдава съчинителна връзка между положителна и отрицателна форма на относително бъдеще време в роля на прости глаголни сказуеми, т.е. структурен паралелизъм – срв.: *Ако не го забраняваше, гражданите щяха да се пазят, щяха да не минават по пешеходни пътеки и да висят по спирки и нямаше да пострадат [...]* (<https://breaking.bg/>, 07.10.2021); *Щял той да опрости дълговете на гърчулята, щял да не се съобразява с договорките за рестрикции... тая парцалена*

кукла! (<https://fakti.bg/>, 06.01.2018); *Всеки друг на негово място с микрон чест и честност, щеше да се скрие вдън земя, щеше да не си показва физиомутрата* (<https://afera.bg/>); *Какъв е тоя гологлав предлагач? Щял да предлага, щял да не предлага? Сбъркан наркоман!* (форум в <https://m.dnes.bg/>).

в) Открихме и интересен пример, в който отрицателната частица **не** е употребена пред пълнозначния глагол, но е поставена в скоби, което позволява тя да се възприеме като допълнителен, „факултативен“ елемент – срв.: *Няма никакво значение какво казва Борисов по въпроси какво щял да (не) направи* (= щял да направи, но и щял да не направи) в бъдеще (<https://www.mediapool.bg/>, 27.10.2017).

В следващата част от изложението ще анализираме резултатите от анкетно проучване, чиято цел е да представи гледната точка на респондентите към интересуващите ни форми.

Нашата предварителна хипотеза е, че по-голямата част от анкетираните ще ги определят като ненормативни в съпоставка с широко разпространените негативни относителни следходни форми, образувани със спомагателния глагол **няма**.

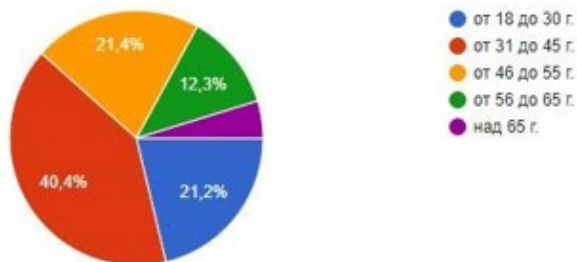
2. Анкетно проучване на езиковите нагласи по отношение на отрицателните глаголни образувания със словоредна аномалия

Подготвената за целите на проучването анкета съдържа 8 въпроса със затворен отговор (в т.ч. и два от демографски характер: за възрастта и образованието на анкетираните) и три въпроса с отворен отговор. Използвано е онлайн приложението Google Forms.

В анкетата се включиха общо 570 участници от 18 до над 65 години. Най-голям брой (230 души, т.е. 40,4%) са респондентите във възрастовата група от 31 до 45 г., с по над 20% са тези от 46 до 55 г. и от 18 до 30 г., следват участниците от 56 до 65 г. (70 души) и лицата над 65 г. (27 души). Данните са представени в диаграмата по-долу.

Каква е Вашата възраст?

570 отговора



Следващата диаграма представя отговорите на въпроса за образованието на анкетираните. Най-голям дял сред тях (391 души) са с висше филологическо образование (или се обучават във филологическа специалност);

147 са с висше нефилологическо образование (дипломирани или обучаеми), а 32 души са със средно образование.

Какво е Вашето образование?

570 отговора



Смятаме, че в случая демографският фактор *образование* може да има съществено значение. Така например би могло да се очаква, че лицата с филологическо образование ще предпочетат предимно такива отговори, които съответстват на граматичните норми, докато останалите анкетирани ще се доверят най-вече на собствения си езиков усет. По тази причина към обобщените диаграми с резултатите на всички респонденти ще бъде включен коментар за евентуалните разлики (или прилики) между отговорите на филолозите и нефилолозите¹⁴.

Първият от въпросите, свързани с формите от изследвания тип, изисква от участниците в анкетата да посочат кое от три сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено за условие, в които е употребена отрицателна преизказна следходна форма, е неправилно: 1) *Нямало да закъснея, ако съм тръгнал навреме*; 2) *Щял съм да не закъснея, ако съм тръгнал навреме*; 3) *Нямало съм да закъснея, ако съм тръгнал навреме*.

1. Кое от изреченията според Вас е НЕправилно?

570 отговора



Най-голям процент респонденти (244 души, т.е. 42,8%) посочват като отговор второто изречение, следва третото изречение (посочено от 190 души, т.е. 33,3%), а най-малък е процентът анкетирани, посочили норма-

тивното първо изречение (136 души, т.е. 23,9%). Не може да се каже обаче, че разликата между процентите е особено голяма, което свидетелства за колебания сред участниците в анкетата.

Любопитно е, че не се наблюдава и сериозно различие между отговорите на филолозите и нефилолозите – 45,5% (178 души) от хората с филологическо образование са избрали като неправилно именно изречението, което съдържа глаголна форма с ненормативен словоред на отрицателния формант, следват пример 3. (него са отбелязали 125 души; 32%) и пример 1. (посочен от 88 души, т.е. 22,5%). Редът на изреченията, отбелязани като неправилни от **нефилолозите**, е като при филолозите, но се забелязва и разлика – процентите на лицата, посочили като неправилно изречението с *щял съм да не закъснея* (36,9%) и това с *нямало съм да закъснея* (36,3%), са твърде сходни. По-голям е дялът на анкетираните, посочили като неправилно нормативното изречение с *нямало да закъснея* (26,8%).

Вторият въпрос в анкетата е със свободен отговор. Респондентите трябва да дадат отговор на въпроса правилно ли е употребена глаголната форма в изречението *Възрожденският бог Костя щял да не допуска до парламентарната трибуна простаци и национални предатели* (Н. Марков, <https://www.facebook.com/>, 01.06.2023). Дадена е възможност при утвърдителен отговор проблематичната форма да бъде заменена с такава, която анкетираните смятат за правилна.

Отговорите на **филолозите** са следните: 195 души (49,9%) смятат, че изречението е неправилно; 190 души (48,6%) го смятат за правилно; 1,5% (6 души) не дават отговор. Сто четиридесет и шест от респондентите, които смятат, че изречението е грешно, предлагат като правилен еквивалент на отрицателната форма *нямало да допуска/допусне* (71,6%); шестима души предлагат като еквивалент *нямал да допусне* (2,9%), а останалите 25,5% дават други отговори, като не посочват правилен вариант (13 души) или не отговарят на въпроса (шестима).

Малко по-различни са отговорите на **нефилолозите**. От тях 91 (50,8%) смятат, че изречението е правилно (тук включваме и спорадичните случаи, когато отбелязаната грешка не е свързана с позицията на частицата **не**); за 81 души (45,3%) е неправилно, докато седмина (3,9%) не са дали отговор (или са посочили, че не могат да отговорят).

Тези, които отбелязват, че е налице неправилна употреба, предлагат следните редакционни варианти: *нямало да допуска/допусне* (56 души); *нямал да допуска* (петима души); *не щял да допуска* (двама души); *не би допускал/допуснал* (трима души); *няма да допуска/допусне* (четирима души); *не ще допуска* (един респондент); *не трябваше да допуска* (един респондент); *нямал намерение да допуска* (един респондент); *не допускал* (един респондент). Седмина са отбелязали, че изречението е неправилно, но не са посочили вариант за поправка.

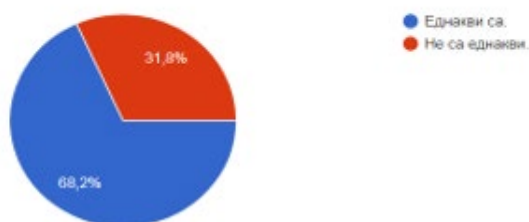
Въпрос № 3 е свързан със семантиката на интересоващите ни глаголни форми. Респондентите имат за задача да преценят дали са еднакви по значение две изречения с отрицание, като едното съдържа форма от изследвания тип. Срв. диаграмата:

3. Еднакви ли са по значение следните изречения:

а) Дори да го бяхме поканили, той нямаше да дойде;

б) Дори да го бяхме поканили, той щеше да не дойде.

570 отговора



Явно е предпочитанието към първия отговор, който е избран общо от 389 души (68,2%). При това разликата в процентното съотношение между филолозите и нефилолозите е малка: 68% **филолози** (266 души) и 68,7% **нефилолози** (123 души).

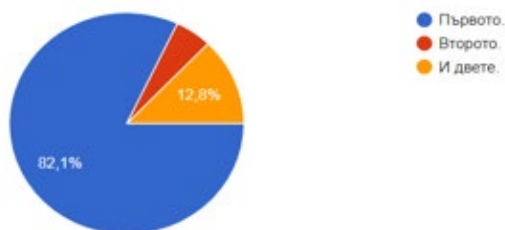
Четвъртият от въпросите изисква от анкетираните да посочат семантичния еквивалент на изречението *Много от хората нямаше да одобрят избора ми* – срв.:

4. Кое от изреченията е идентично по значение със следното изказване: „Много от хората нямаше да одобрят избора ми?“

а) Много от хората щяха да не одобрят избора ми;

б) Много от хората не щяха да одобрят избора ми.

570 отговора



Тук процентът на респондентите, избрали първото изречение, е подчертано висок – 82,1% (468 души); 12,8% (73 души) са посочили като семантично еквивалентни с изходното изказване и двете изречения, а само 5,1% (29 души) са предпочели второто.

Аналогично съотношение между отделните отговори се наблюдава при хората с филологическо и нефилологическо образование, като процентите са доста близки, срв.: **филолози** – 82,6% (323 души) са посочили изречение а), 12% (47 души) са посочили и двете изречения, 5,4% (21 души) са посочили изречение б); **нефилолози**: изречение а) – 81% (145 души), и двете изречения – 14,5% (26 души), изречение б) – 4,5% (8 души). Може да се предположи, че niskият процент отговори в подкрепа на изречение б) се дължи на амфиболичността на глаголната форма (*не щяха да одобрят* = 1) *не искаха да одобрят*, 2) *нямаше да одобрят*).

Въпрос № 5 е с отворен отговор и дава възможност на респондентите да напишат свой коментар – срв.: **Откривате ли грешка в следното изречение: *Отговори, че не искала да ме изгуби, щял съм да не се съглася да тръгна с нея* (<https://ezine.bg/>)? Ако смятате, че има, посочете я.**

Ще представим в синтезиран вид отговорите на двете наблюдавани групи анкетирани – с филологическо и с нефилологическо образование.

От анкетираните **филолози** 48,6% (190 души) не откриват грешка в изречението, 195 души (49,9%) смятат, че то е неправилно, а 7 респонденти (1,5%) не отговарят. Когато се опитват да посочат коя е грешката обаче, лицата с филологическо образование дават различни отговори. Най-голям брой сред тях (109 души, т.е. 55,9%) посочват като неправилна формата *щял съм да не се съглася* и предлагат да се замени с варианта *нямало да се съглася*; 16 души (8,2%) предлагат като коректен редакционен синоним *нямало съм да се съглася*; 14 души (7,2%) – *не съм щял да се съглася*; 29 души (14,9%) посочват други варианти. 27 души (13,8%) приемат, че изречението е неправилно (17 от тях смятат, че е неправилна формата, в която **не** се намира след **да** – *щял да не се съгласи*), но не посочват алтернативен правилен вариант.

Що се отнася до **нефилолозите**, 90 от тях (50,3%) отговарят, че в изречението не е допусната грешка¹⁵, 75 души (41,9%) са на противоположното мнение, а 14 (7,8%) не са дали отговор.

Според нас е важно да се отбележи, че основната част от респондентите без филологическо образование, посочили изречението като неправилно, откриват грешката именно във формата *щял съм да не се съглася*¹⁶. Като граматически коректен редакционен синоним на тази форма те предлагат различни варианти: *нямало да се съглася* (40 души); *нямало съм да се съглася* (четирима души); *не съм щял да се съглася/не щял съм да се съглася* (петима души); *не съм искал да се съглася* (един респондент) и др. Седем души отбелязват, че изречението не е правилно, но не предлагат своя редакция. Симптоматичен според нас е фактът, че и тук предпочитанията на

анкетиранияте (53,3%) са на страната на нормативните отрицателни форми с *нямало*.

Следващият въпрос в анкетата (въпрос № 6) също е с отворен отговор. Участниците в нея трябва да отговорят на въпроса дали са еднакви по значение следните изречения: а) *Отговори, че съм щял да не поканя Виктория на рождения си ден*; б) *Отговори, че не съм щял да поканя Виктория на рождения си ден*; в) *Отговори, че нямало да поканя Виктория на рождения си ден*. Допълнително изискване към анкетиранияте е да мотивират своя отговор.

Може да се каже, че този въпрос е затруднил лицата с **филологическо образование**, което се потвърждава от сериозните различия между дадените от тях отговори. Според 98 души (25,1%) и трите изречения са идентични по смисъл¹⁷. Други петима отбелязват, че по значение изреченията са само приблизително сходни (1,3%).

Според 80 души (20,5%) изреченията са различни по смисъл, но не са посочени аргументи в подкрепа на това твърдение. 10 души (2,5%) не са дали отговор на поставения въпрос¹⁸.

Безспорно най-интересни са отговорите на тези респонденти (198 души, т.е. 50,6%), които са се опитали да обяснят отликите между изреченията. Най-голямата част от тях (103 души) са посочили като различно по смисъл второто изречение, в което *щял* може да се реализира и като пълнозначен глагол (= *искал*)¹⁹, докато първото и третото са определили като семантично тъждествени (изразяващи отрицание на действие). Някои от филолозите (13 души) са обърнали внимание на неграматичността и неестественото звучене на първото изречение – срв.: а) *граматично грешно, но идентично по значение с в*); а) *ми звучи възможно, но неиздържано*; а) *е неправилно*; а) *нетипично място на отрицателната частица*; *Първото не звучи правилно, смислово са почти еднакви*; *Различни са по значение, защото първото е грешно* и др. под. Седемнадесет души отбелязват, че според тях семантично сходство има между първото и второто изречение²⁰; а десет души – между второто и третото (първото се схваща като неграматично и се игнорира или се разглежда като изразяващо *умишленост за отрицателно действие*; *положително действие* и др.).

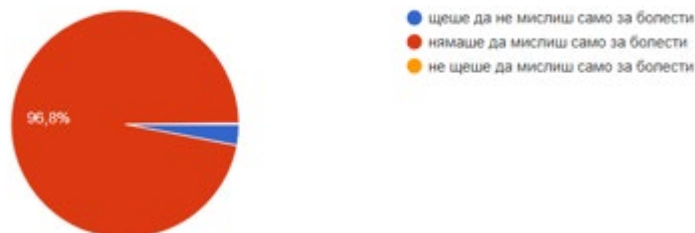
Немалко (68 души) са респондентите, според които и трите изречения се реализират с различен смисъл. Тук палитрата от интерпретации е богата, но за съжаление, повечето от обясненията са неубедителни. Ето само два от отговорите: *В първото изречение „съм щял да не поканя“ е със значение „има намерение да не я поканя“*. *Във второто изречение „не съм щял да поканя“ е със значение „не съм искал да я поканя“*. *А в третото изречение „нямало да поканя“ – предположение, че няма да извърши действието*. *// Във второто изречение смисълът е „искам“*. *В третото и първото не мога да обясня точно, но сякаш в първото има някаква модалност, а в третото действието е завършено*.

Сходна е ситуацията и в отговорите на лицата **без филологическо образование**. По-висок процент (37,4%, т.е. 67 души) от тях смятат, че трите изречения са смислово тъждествени²¹; 15 души (8,4%) не са отговорили изобщо или са посочили като правилно изречение в), без да го съпоставят семантично с останалите две изречения; 97 души (54,2%) отбелязват, че между изреченията има семантична отлика, като 42,3% (41 души) не я коментират. Малко повече от половината, които я коментират (29 души)²², смятат, че първото и третото изречение са семантично тъждествени²³, а 22 от тях уточняват, че пример б) изразява нежеланието на глаголния субект да извърши конкретното действие²⁴. Останалите отговори са разнородни: петима посочват като идентични първите две изречения²⁵, един респондент отбелязва, че само последното изречение е правилно, други търсят разлика в употребата на глаголните времена, в *степенуването по категоричност*, в описването на *различни по съществуване намерения* и др. под. Ясно се вижда, че въпрос № 6 е породил сериозни колебания и у тази група анкетираните.

Седмият пункт в анкетата е задача за конструиране. Анкетираните трябва да довършат едно сложно съставно изречение, като изберат правилния според тях вариант на главното изречение – срв.:

7. Довършете изречението, като изберете най-подходящата според Вас фраза: „Ако беше здрава психически,...”“

570 отговора

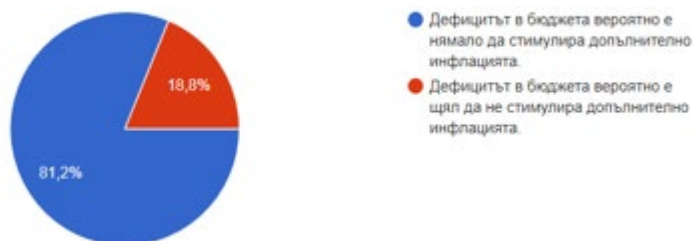


Внушително мнозинство респонденти (96,8%, т.е. 552 души) избират втория отговор (*нямаше да мислиш само за болести*), т.е. изречението, в което е употребена нормативната отрицателна глаголна форма с *нямаше*, 3% (17 души) посочват първия отговор (*щеше да не мислиш*), а само 0,2% (двама души) – третия отговор, в който глаголната форма (*не щеше да мислиш*) е амфиболична. Ако погледнем отговорите на **филолозите** и **нефилолозите** поотделно, ще забележим, че разпределението на процентите е сходно. При първата група 97,2% от анкетираните са избрали второто изречение, 2,6% – първото изречение, а двама (0,2%) – третото. При нефилолозите второто изречение е предпочетено от 172 души (96,1%), а първото – от 7 души. Нито един от анкетираните с нефилологическо образование не е предпочел като отговор двусмисленото трето изречение.

Интересни са и резултатите от отговорите на въпрос № 8, в който респондентите трябва да решат кое от две цитирани изречения с отрицателни форми биха употребили в медиен текст, т.е. при официално (публично) общуване. Срв.:

8. Кое от цитираните изречения според Вас е по-подходящо за употреба в медиен текст?

570 отговора



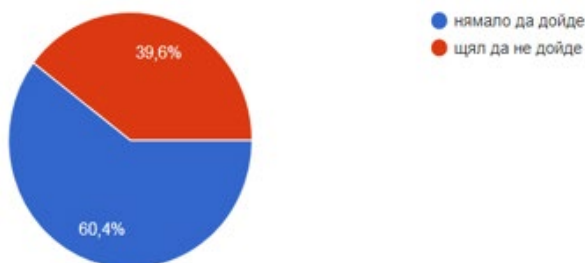
Както би могло да се очаква, висок процент от анкетираните (81,2%, т.е. 463 души) са посочили изречението, в което е употребена умозаключителната отрицателна форма със спомагателния глагол *ням*, а 18,8%, т.е. над четири пъти по-малко респонденти (107 души) – второто изречение, в което отрицателната форма е със словоредна аномалия.

Липсват съществени разлики между отговорите на **филолозите** (81,6% от тях избират първия отговор, 18,4% – втория) и **нефилолозите** (80,4% маркират първия отговор, 19,6% – втория).

Последният от въпросите в анкетата проверява предпочитанията на респондентите към употреба на отрицателна преизказна следходна форма в изречение със структурен паралелизъм – срв.:

9. Кой от вариантите бихте избрали на мястото на многоточието: „Що за човек е той? Щял да дойде,... – само ме разиграва!“

570 отговора



Именно специфичният контекст по наше мнение е причината тук мненията да не се различават така категорично в количествено отношение: 60,4% (за формата с *нямало*) и 39,6% за формата с ненормативен словоред на *не* (*цял да не дойде*).

Не може да не се отбележи обаче, че при **филолозите** процентът на респондентите, избрали първата (нормативната!) форма, е по-висок (62,9%) от този при **нефилолозите** (54,7%)²⁶. Все пак доброто познаване на българската глаголна парадигма от страна на поне част от специалистите се е оказало съществен фактор.

Анализът на данните от проведеното онлайн проучване ни дава основание да направим няколко обобщения, които са без претенции за общовалидност, доколкото самата анкета няма характер на национално представително изследване. Независимо от това смятаме, че тези изводи могат да очертаят актуалните тенденции при функционирането на отрицателните форми със словоредна аномалия, както и да хвърлят светлина върху въпроса за начина, по който ги възприемат носителите на българския език.

1. Нашата предварителна хипотеза, че повечето участници в анкетата ще определят формите от типа *цял да не пиша* като неграматични, не получи убедително потвърждение. Действително, значителна част от анкетиранията окачествяват тези образувания като неправилни, отчитайки не само нетипичния словоред на отрицателния маркер в техния състав, но и ограничената им употреба в речевата практика. Немалка група респонденти обаче (както с нефилологическо, така и с филологическо образование) явно изпитват затруднения, когато трябва да преценят правилността на подобни форми в конкуренция с други негирани относителни форми за бъдеще време (вж. отговорите на въпрос № 1, въпрос № 2, въпрос № 5). Според нас това е пряко следствие от факта, че парадигмата на българските отрицателни следходни форми не е представена последователно, цялостно и синхронизирано в съществуващите граматични описания на българския език (в т.ч. и в учебниците по български език за средните училища).

2. Резултатите от анкетата показваха, че факторът образование не е от решаващо значение за определяне на езиковата правилност при употребата на различни по структура отрицателни следходни форми, както смятахме в началото. В повечето случаи представителите на двете групи дават твърде сходни в процентно отношение отговори. По-съществена разлика в процентите се наблюдава единствено във въпрос № 9, където специализираните познания на повечето филолози са се оказали достатъчно устойчиви, за да бъде преодолян структурният паралелизъм, наложен от специфичния изреченски контекст.

3. Що се отнася до семантиката на формите с асиметрично отрицание, ще отбележим, че мнозинството от анкетиранията лица ги схващат като синонимни варианти на широко разпространените нормативни форми с *ня-*

маше/нямало (но не и на формите от типа *не щях/не съм щял да пиша*, които се осъзнават като двусмислени) (вж. отговорите на въпрос № 3, въпрос № 4, въпрос № 6). Би могло да се предположи, че в стремежа си да избегнат амфиболично тълкуване, езиковите носители по-скоро биха предпочели ненормативни форми със словоредна аномалия пред форми с *не щях/не съм щял*.

На фона на казаното дотук изглежда странно, че когато трябва да съпоставят по семантика и трите споменати формални варианта за отрицателна следходност, част от респондентите изпитват сериозни колебания (вж. отговорите на въпрос № 6). Самото наличие на повече варианти вероятно е причина да се допусне, че щом те съществуват в граматичната система на езика (която обикновено не толерира излишества), едва ли са напълно идентични по значение. Така се стига до противоположната гледна точка, че трите структурни разновидности изразяват различна семантика. Не е изненадващо, че над 20% от анкетираниите, споделящи това мнение, не обясняват какви са трите значения.

4. Огромен дял от участниците в анкетата правилно регистрират функционалностилевата ограниченост при употребата на следходните относителни отрицателни образувания с ненормативен словоред – факта, че те имат колоквиален характер и не са подходящи в публичните стилови регистри (вж. отговорите на въпрос № 8).

5. Отрицателните относителни следходни форми, образувани с безличния глагол *няма* (*нямаше да пиша, нямало да пиша* и др.), са категорично предпочитани от езиковите носители пред формите с *не* – в единия случай заради тяхната двусмисленост (срв.: *не щях да пиша*), а в другия – заради структурната им асиметрия. Ярко доказателство за това са предложените решения на задачата за конструиране № 7 и отговорите на въпрос № 9.

Направената констатация убедително доказва характерната за съвременния български език тенденция към формално унифициране на компонентите в състава на парадигмата на отрицателната следходност – една от най-важните прояви на граматикализацията на приглаголното отрицание.

В заключителната част на нашето изследване ще представим в синтезиран вид основните характеристики на отрицателните глаголни форми със словоредна аномалия. Наблюденията ни показаха, че тези форми имат ограничена употреба в езиковата практика и по-точно в неофициалните сфери на общуване. Образоването им е свързано със стремежа за преодоляване на възможна двусмислица в спонтанната реч. От друга страна, понякога те могат да се използват по аналогия с положителните си корелати в определени контекстови условия.

Ниската функционална активност и асиметрията в структурата на разглежданите образувания ни дават основание да смятаме, че те нямат статут на равноправни членове на парадигмата за отрицателна следходност в съвременния български език²⁷ въпреки факта, че са семантично тъждествени

на утвърдените в граматичната система форми от типа *нямаше да пиша*, *нямало да пиша* и др. Най-точно е да бъдат интерпретирани като ненормативни варианти за изразяване на приглаголно отрицание в сферата на следходността. Тяхното съществуване е доказателство за креативния потенциал на говорещите хора, които търсят (и откриват) различни начини за преодоляване на смисловата нееднозначност.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Срещат се и спорадични примери, когато във втора (вместо в начална) позиция са поставени глаголите *няма* (безл.) или *нямам*, напр. *щеше да няма*, вм. *нямаше да има*; *щях да нямам*, вм. *нямаше да имам* и др. – срв.: *Бозата я „сътвориша“ от ГЕРБ. Иначе изобищо щеше да няма служебно правителство!* (<https://fakti.bg/>, 09.04.2024); *Щеше да няма главен прокурор. Сега ще има, но с два мандата* (В. Димчев, <https://trud.bg/>, 03.08, 20124); *Ако вариантът беше на лекарски диктат и предприемаше интервенцията без да ме пита, ето тогава, локално, щях да нямам избор* (<https://www.bg-mamma.com/>, 01.03.2012); *А, щото щели да нямат нужда от мен* (<https://www.capital.bg/>, 01.08.2014).

² Срв.: „Семантичното съдържание на морфологичната категория статус се основава на отношението на действието (или резултата от действието) към реалността (почерн. и подч. е на авт. – б. м., К. Ч.), т.е. [...] то се характеризира само за себе си, независимо от говорещото лице, глаголното лице и изказването. Категорията е двучленна и се гради върху формално-семантичната привативна опозиция отрицателност – неотрицателност (с главно значение на немаркирания член – утвърдителност). Маркиран член както в семантично, така и във формално отношение е отрицателността“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 372–373).

³ В съвременните граматика на българския книжовен език за нормативни се приемат относителните футурни форми, чийто негиращ компонент, образуван от глагола *няма* (*нямаше/нямало*), се намира в начална позиция (вж. Куцаров/Kutsarov 2007, Ницолова/Nitsolova 2008 и др.).

⁴ Й. Пенчев нарича тези групи „несказуемни“, като уточнява, че „не могат самостоятелно да бъдат сказуемо“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 533).

⁵ В следваща своя публикация от 2016 г. авторката представя таблица на дубитативните форми в актив и пасив, където отново откриваме формата „???щял съм бил да не чета“, но тя не е коментирана (вж. Алексова/Aleksova 2016: 38).

⁶ В подкрепа на казаното звучи констатацията на К. Алексова, че събирайки емпиричен материал за своето изследване върху българския дубитатив, не е открила подобни форми в Българския национален корпус и в Българския национален референтен корпус (вж. Алексова/Aleksova 2015: 46).

⁷ При назоваване на различните темпорални форми сме използвали термините на И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 2007).

⁸ Всички ексцерпирани примери са от интернет и са извлечени посредством стандартно търсене в Google. Представени са без редакторска намеса.

⁹ Подобна форма бе регистрирана и в текста на „Криворазбраната цивилиза-

ция“ на Д. Войников – Срв.: *Па защо хората ти тъй бе, Хаджи, как щели сме да не гледаме и друга работа?*

¹⁰ В съвременната българска лингвистика няма единство при определяне на статута на формите от разглежданата група. Л. Андрейчин ги определя като форми „за по-силно преизказване“ (Андрейчин/Andreychin 1942: 289), П. Пашов – като „засилени преизказни („двойнопреизказни“) форми“ (Пашов/Pashov 1999: 187, 236–237). Различно е мнението на И. Куцаров, който ги дефинира като преизказни форми на умозаклучителното наклонение, често използвани с дубитативен нюанс (вж. Куцаров/Kutsarov 2007: 319–321; 326). За Р. Ницолова това са форми на т.нар. дубитатив, в чието значение „се преплитат евиденциални признаци с модални“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 370). Сходно е становището на К. Алексова – срв.: „дубитативът в българския език е максимално семантично натовареният член на глаголната категория „евиденциалност“ (Алексова/Aleksova 2015: 36). Макар структурно разглежданите форми да съвпадат с преизказните облици на конклузива, ние смятаме, че те не запазват непроменена умозаклучителната си семантика, а се реализират предимно с дубитативно значение.

¹¹ С термина вид на действието И. Куцаров назовава морфологичната категория, която „се основава на отношение между действие и резултат от действие в един и същ ориентационен момент“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 249).

¹² Използваме термина вид на изказването за назоваване на морфологичната категория, представена от опозицията преизказност – непреизказност (Куцаров/ Kutsarov 2007: 306). Що се отнася до дубитативните форми, ние ги разглеждаме като разновидности на преизказните за изразяване на недоверие, съмнение. Други автори (напр. Р. Ницолова, К. Алексова) ги определят като един от българските евиденциали.

¹³ При ексцерпцията от интернет открихме само два примера в страдателен залог.

¹⁴ Към групата на нефилолозите са причислени и анкетираните със средно образование.

¹⁵ Тук сме включили и отговорите, в които като грешка е посочен не словоредът на *не*, а други граматични компоненти на формата или пунктуационни „пропуски“ (напр. *щял съм се замества с щях*).

¹⁶ Не липсват и отговори, в които грешката се търси в пунктуацията на изречението, в стилистичната и семантичната му издържаност.

¹⁷ Все пак деветима от анкетираните, дали този отговор, посочват, че биха предпочели да използват третото изречение. Не липсват и отговори, в които се прави опит (невинаги сполучлив) за граматичен и семантичен анализ на глаголните форми – срв.: *еднакви са, макар Б да има двоен смисъл – че не иска да я покани, Еднакви са, но отговор а) е объркващ и сложен; Да, еднакви. И трите изразяват отрицателна семантика и преизказност; Да, еднакви по значение, но с използвани различни глаголни времена и др.*

¹⁸ Тук включваме и случаите, когато отговорите не са пряко свързани с въпроса – срв. напр.: *Отговор В) най-правилно и ясно показва смисъла на изречението; Предположение и твърдение; Ще използвам вариант в)* и др.

¹⁹ Всъщност анкетираните, отбелязали, че във второто изречение глаголната форма *не съм щял да покана* изразява нежелание, са повече – 128 души (65%), но само 103 от тях са посочили, че първото и третото изречение са еднакви по смисъл.

²⁰ Ще поясним, че в повечето от тези отговори не е обяснено за каква обща семантика между а) и б) става дума. Малкото налични коментари са разнородни. Някои респонденти обясняват, че тези две изречения изразяват желателна семантика или пък фактичност; други търсят обяснение в *различното време* на глаголната форма в третото изречение. Според трета група анкетирани първите две изречения си приличат по това, че са неправилно построени.

²¹ Интерес представляват следните шест коментара: *Еднакви са, но третото винаги е за предпочитане с цел яснота, красноречие и избягване на многословие; Еднакви са, но най-правилно и естествено звучи последното; Вероятно са еднакви по значение, но подточка в) ми се струва, като употреба, която чувам повече по време на разговори [...] ; Еднакви са по значение, но в) е единственото вярно; Еднакви са, третото е правилно построено; Най-правдоподобно е отг.в.*

²² Респондентите, коментирали семантичната разлика между изреченията, са общо 56 души.

²³ Някои от тях не пропускат обаче да отбележат неграматичността на изречение а) – срв.: *Първото и третото (а и в) са еднакви по значение, въпреки че мисля, че в първото глаголът е изказан неправилно; а) и в) са еднакви (но първото е по-тромаво); а) и в) са еднакви по значение, като само в) е правилно.*

²⁴ С оглед пълнотата на анализа ще споменем, че значението „нежелание“ в пример б) е отбелязано от още четирима анкетирани, дали различен отговор за разликите между трите изречения.

²⁵ Аргументите, които са посочени обаче, не съвпадат. Някои от респондентите смятат, че а) и б) *звучат неестествено*, други – че думата „*щял*“ е *в контекста на „искал“*; според един от анкетираните двете изречения показват намерение, а не действие и пр.

²⁶ Процентите в подкрепа на изречение б) са съответно 37,1% (при филолозите) и 45,3% (при нефилолозите).

²⁷ Подобна е ситуацията с глаголните форми от типа *ще пишех, ще съм пишел*, които са ненормативни варианти на утвърдените в системата относителни следходни форми *щях да пиша* и *щял съм да пиша*.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1942: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Хемусъ.
- Алексова 2015: *Алексова, К.* Значение и форми на дубитатива в съвременния български език. – В: *Да (пре)откриваш думите. Юбилеен сборник, посветен на проф. д.ф.н. Вера Маровска.* Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 34–49.
- Алексова 2016: *Алексова, К.* За какво говорят девиациите в употребите на дубитатива в българския език. – В: *Светът е слово, словото е свят (сборник с доклади от юбилейна национална конференция с международно участие, посветена на 25 години Филологически факултет. 06.10 – 07.10.2016 г.).* Съст. М. Костова-Панайотова, А. Пенчева, Д. Георгиев, Л. Ненова. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 36–44.

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев*. Съвременен български език. Фонетика, Лексикология, Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София, Изд. „Петър Берон“.
- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ницолова 2012: *Ницолова, Р.* За формалните промени при граматикализацията. – В: *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 59–67.
- Пашов 1999: *Пашов, П.* Българска граматика. Пловдив, Хермес.
- Пенчев 1998: *Пенчев, Й.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, ИК „Вечерник“.
- Чакърова 2023: *Чакърова, К.* Наблюдения върху функционирането на отрицателните форми за следходност в съвременния български език. – *Езиков свят*, т. 21, кн. 2, с. 15–23.

REFERENCES

- Andreychin 1942: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Hemus.
- Aleksova 2015: *Aleksova, K.* Znacheniya i formi na dubitativa v savremenniya balgarski ezik. – In: *Da (pre)otkrivash dumite. Yubileen sbornik, posveten na prof. d.f.n. Vera Marovska*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, s. 34–49.
- Aleksova 2016: *Aleksova, K.* Za kakvo govoryat deviatsiite v upotrebite na dubitativa v balgarskiya ezik. – In: *Svetat e slovo, slovoto e svyat (sbornik s dokladi ot yubileynata natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie, posvetena na 25 godini Filologicheski fakultet. 06.10 – 07.10.2016 g.)*. Sast. M. Kostova-Panayotova, A. Pencheva, D. Georgiev, L. Nenova. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo “Neofit Rilski”, s. 36–44.
- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev*. Savremenен balgarski ezik. Fonetika. Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis. Sofia, Izd. “Petar Beron”.
- Chakarova 2023: *Chakarova, K.* Nabludeniya varhu funktsioniraneto na otritsatelните форми за sledhodnost v savremenniya balgarski ezik. – *Ezиков свят*, т. 21, кн. 2, с. 15–23.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Nitsolova 2012: *Nitsolova, R.* Za formalните промени при граматикализацията. – In: *Ezikat na времето. Sbornik s dokladi po sluchay 70-godishniya yubiley na prof.*

d.f.n. Ivan Kutsarov. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, s. 59–67.

Pashov 1999: *Pashov, P.* Balgarska gramatika. Plovdiv, Hermes.

Penchev 1998: *Penchev, Y.* Sintaksis na savremenniya balgarski ezik. Plovdiv, IK “Vechernik”.

✉ Доц. д-р Красимира Чакърова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филологически факултет, Катедра по български език

ул. „Цар Асен“ № 24, 4000 Пловдив, България

✉ *Assoc. Prof. Dr. Krasimira Chakarova*

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Faculty of Philology, Department of Bulgarian Language

24 Tsar Assen Str., 4000 Plovdiv, Bulgaria